

Izber Hoti

E KALUARA NË SHKRIMET E ADEM DEMAÇIT

Jeta dhe veprimtaria e njerëzve të shquar, siç dihet, bëhen shembuj se si duhet vepruar dhe në këtë mënyrë hyjnë edhe në histori. Në njëfarë mënyre ky është fenomen që është përsëritur në të kaluarën e që ndodh edhe sot dhe këto personalitete mësojnë nga e kaluara e pastaj historitë e tyre bëhen shembuj për të tjerët. Adem Demaçi mësoi nga historia e pastaj përvojën e saj në mënyrë tejet origjinale e zbatoi në gjithë veprimtarinë e tij kombëtare. Mirëpo, ai jo vetëm që mësoi nga historia, por foli dhe shkroi për historinë. Për këtë arsye biografia e Adem Demaçit nuk mund të kompletohet pa shkrimet letrare e publicistike, ndërsa këto nuk mund të trajtohen, shqyrtohen e kapërcehen pa marrë në shënjestër edhe rrafshin historik. Kjo ishte shtytja kryesore që t'i qasemi së kaluarës, përkatësisht historisë në veprimtarinë shkrimore të Adem Demaçit. Kjo është e natyrshme ngase politika dhe historia janë përmbajtja më e shpeshtë e të gjitha veprave të Adem Demaçit, prandaj personazhet e prozës dhe poezisë së tij janë të etnive e kohëve të ndryshme e jo rrallë ato janë alter egoja e autorit.¹ Mirëpo,

¹ Rexhep Qosja, *Adem Dema - shkrimtar për të gjitha kohët*, Adem Dema, *Tung vargu im*, Prishtinë, 2012, f. 100.

duhet theksuar së Adem Demaçi nuk është rob i së kaluarës, prandaj ai gëzohet që "edhe pse ngadalë shqiptarët po kuptojnë se nga e kaluara nuk mund të jetohet dhe nuk duhet të lejojmë që e kaluara të na zë peng dhe të na verbojë deri në atë shkallë sa atë mos e shohim se e sotmja dhe e ardhmja, megjithatë janë fort më të rëndësishme se e djeshmja e hidhur".²

Po ç'është historia për Adem Demaçin?

"Historia merret me përshkrimin e hollësishëm e të saktë të të gjitha ngjarjeve dhe pjesëmarrësve në ato ngjarje, që nga fillimi e deri në fund. Historia merret me përshkrimin e të gjitha ngjarjeve që janë me interes për njeriun në Tokë, nën tokë, në ujë dhe në hapësirë. Historinë e shkruajnë vetëm njerëzit për veten e tyre dhe për të gjitha gjësendet që i rrethojnë. Pikërisht sepse e shkruajnë njerëzit të shumtën e herës historia është e njëanshme dhe me shumë mangësi, sepse njerëzit ende nuk e kanë pastruar sa duhet mendjen e vet nga shumë pengesa që e përcjellin. Shkolla jonë mendon se njerëzim ende nuk e ka shkruar historinë e vet të vërtetë...". Ndodhë kështu "sepse njerëzimi ende është i ndarë në raca, klasa, kasta, në shumë fe e shumë atdhe, në shumë kombe e katakombe, në shumë shtresa e pengesa." Megjithatë, "në shkencë duhet të fillohet nga diçka dhe ne e fillojmë nga ajo që kemi trashëguar. Duke herrur, duke zgjedhur dhe duke tjerë më tutje, ne krijojmë rrjetin e historisë njerëzore..."³

Në histori dhe në historiografi, sipas Adem Demaçi veç tjerash, ka rëndësi edhe gjendja ekonomike e një

² <http://pashtriku.org>.

³ Adem Dema, *Libër për vet mohimin*, Prishtinë, 2012, f. 76.

populli si dhe përkushtimi. Ai nëpërmjet gojës së një personazhi pohon së te popujt, pra edhe te shqiptarët, për liri vuajnë vetëm 10%, ndërsa sakrifikohen vetëm 1% (një përqindëshi heroik)⁴, ndërsa pasja, ose mospasja e kapacitetit është faktor qenësor për ndryshimin ose mosndryshimin e njerëzve, popujve, shteteve etj., prandaj nuk patëm dhe ende nuk po kemi kapacitet që të nxjerrim një historian të formatit botëror, një ekonomist të formatit botëror, një atomist të formatit botëror, një filozof të formatit botëror, një shkrimtar të formatit botëror. Dhe, kur jemi tek shkrimtarët, regjimi komunist anatemonte, bie fjala Ernest Koliqin, vetëm pse ai zotëri paskësh pas qenë vasal i italianëve, kurse për veten e tyre harruan që ishin vasalë të serbo-jugosllavëve, të rusëve e të kinezëve! Të njëjtit, injoruan e izoluan një poet, një kolos, të formatit botëror, siç ishte Lasgushi, vetëm pse ai nuk i bënte temena pushtetit, nuk shkruante si kërkonin pushtetmbajtësit që kishin ardhur me dhunë në pushtet dhe që vazhdonin të qëndronin me dhunë në pushtet. Lasgushi guxonte të ngrihte edhe dolli që nuk i kapërdinte dot ndërgjegjja e vrarë e egove komunistë, të cilët, me të marrë pushtetin u shndërruan në diktatorë policorë.⁵

Sipas Adem Demaçit, ne e patëm një lloj guerile që nga koha e Skënderbeut e e Azem Bejtës e deri te lufta jonë antifashiste. Mirëpo, ne na mungoi kontinuiteti e mbamendja politike e luftës edhe qasja e disiplinuar ndaj politikës e luftës,⁶ kurse pozicionimi gjeografik e tjetërsia përmbajtjesore na ka dhënë një rol të posaçëm në

⁴ Adem Dema, *Heli e Mimoza*, Prishtinë, 2012, f. 48.

⁵ Po aty, f. 108, 109.

⁶ Po aty, f. 142, 143.

histori, por edhe na ka ngarkuar shumë telashe gjatë të qenurit tonë të gjatë. Kjo hapësirë iliro-shqiptare ... si rrjedhim i lëvizjeve të mëdha të turmave njerëzore u përmyt nga etnitete e fise të ndryshme, siç ishin keltët, fiset anglo-saksone, gjermane, sllave e mongole. Keltët ishin më të hershmit, por me gjithë qëndrimin e tyre të gjatë dhe me gjithë ndikimin e tyre jo të vogël në kulturën e jetën e ilirëve, ata më në fund u tërhoqën në veri të Evropës dhe përfunduan në Irlandë. Mirëpo, disa fise të sllavëve të jugut u zhytën e u përzier me shtresa e fise ilire që kishin mbijetuar shpartallimin e Perandorisë Romake. Të gjithë këta popuj, cili më shumë e cili më pak, në damarët e tyre kanë gjak ilir. Pikërisht, falë këtyre simbiozave të mëdha që patën kroatët në veten e tyre bënë të mundur që këta të mbijetonin përmytjen e fiseve gjermane. Malazezët, në kohën e vet, shtetin e tyre të parë e patën themeluar me emrin Dukla, që flet në mënyrë të padyshimtë për origjinën e tyre ilire. Ne, në rrethana të caktuara historike, bëmë përpjekjet më serioze për të krijuar një shtet midis këtyre dy botëve e kulturave. Këtë përpjekje titanike e bëri Gjergj Kastrioti – Skënderbeu, strategu më i madh i të gjitha kohëve i luftës guerile, duke provuar se edhe i vogli mund të luftojë kundër të madhit dhe se cilësia mund t'ia kalojë sasisë. Mirëpo, pikërisht për shkak të rrethanave tejet të vështira historike, ne ngelëm vetëm në përpjekjet tona më serioze dhe më të gjata për të lindur nga gjiri ynë një prijës gjenial politik e ushtarak për të vetmen arsye, se Skënderbeu nuk ia doli që të përfundonte projektin e vet me një fitore të qëndrueshme për veten tonë dhe për të mirën e gjithë njerëzimit. Por, Skënderbeu ynë mbetet një hero e gjeni i djegur i Evropës, i cili duke u djegur bashkë me popullin e vet bëri që të

digjeshin edhe planet e projektet e sulltanëve që të hidheshin në anën tjetër të Adriatikut, në siujdhesën Apenine dhe t'i hynin Evropës së krishterë në bark. Mirëpo, siç dihet Evropa, e zënë me interesat e vet, harroi flijimet e të mirat e Skënderbeut e të shqiptarëve... Por, si po shihet nga ngjarjet e fundit politike në Ballkan, Amerika dhe Evropa janë në gjurmim e sipër dhe jam plotësisht i bindur se pas shumë e shumë bredhjeve politike do të na zbulojnë e do të na gjejnë e do të na vlerësojnë edhe një herë ne, shqiptarëve...”⁷

Por si të veprohet e të shpjegohet historia e Ballit të Karlit? Atje, si e dini, “hilja është letër, goma është laps, tokës këndojnë e vallëzojnë topat e raketat, kurse qiellit hedhin valle shqipet që vjellin zjarr”. Përgjigja është shumë interesante: “Balli i Kanit është në telashe të mëdha. Të gjitha bijat i ka prej kohësh të sëmura dhe në grindje të vazhdueshme midis tyre. Përpiqen që të ndajnë të kaluarën, hanë të nesërmen, ndërsa të sotmen e kanë harruar fare.” Thënë shkurt, është një paranojë skizofrenike apo një skizofreni paranoike, e cila mund e do ta shpëtojë botën nga antihistoria dhe do ta sjellë në histori...

Personalitet historike në veprat e tij Adem Demaçi i nxjerr nga jeta reale, edhe atëherë kur ua ndërron emrat, i përshkruan si të gjallë dhe dëshiron të jetojnë gjatë gjallë në histori. Ai nuk ngurron që lexuesve t'u ofrojë edhe të dhëna e qasje të ndryshme ndaj së kaluarës së Kinës, por edhe botës në tërësi, sepse bota është bërë një "fshat i madh", prandaj ai duhet të na interesojë.⁸

⁷ Po aty, f. 156, 157.

⁸ Adem Dema, *Shkrumbnajtë e dashuri*, Prishtinë, 2012, f. 159.

Shikuar në këtë frymë, për autorin historia ishte fushë interesante e dijes. Kjo shihet edhe nga evokimi i kujtimeve të tij, kur, përveç tjerash shkruan:

"Prejse filluan ligjëratat për historinë tonë, askush më nuk mungonte në mësim. Mësuesi Kolë, punonte me ne edhe pasditeve. Të gjithëve na bëri artistë! Shkruante pjesë të vogla teatrore dhe të gjithëve na e ndante nga një rol. Ai formoi edhe teatrin amator të qytetit. Në muajin maj filloi të na fliste gjerë e gjatë për Gjergj Kastriotin – Skënderbeun. Mirëpo, kur vinin inspektorët në klasën tonë mësuesi Kolë nuk na e bënte asnjë pyetje nga historia jonë. Ne e dinim përse. Ne, tashmë e kishim kuptuar se partizanët serbë ishin ata që nuk lejonin që ne ta mësonim historinë tonë. Falë këtyre ligjëratave, ne, na rritej krenaria që ishim shqiptarë. Të gjithë ne kishim dëshirë të flaktë që kur të rriteshim të bëheshim mësues si Kolë Nikaj.⁹

Në vazhdim të kujtimeve e tij Adem Demaçi do të cek edhe vështirësitë politike që shoqëronin historinë dhe historiografinë, siç ishte Informbyroja dhe politika e saj që përdhosi shumë mësues të historisë. Mirëpo, kishte edhe profesorë të tillë që nuk "hynin lakrave", por arrinin që nxënësit t'i shtynin të mendonin mirë e drejtë për të kaluarën, veçanërisht për historinë kombëtare shqiptare, e cila ishte e ndaluar dhe ndiqeshin pamëshirë ata që e përhapnin atë. Kjo ishte e mirëseardhur ngase: "Qoftë ai më i madhi, më i forti, çdo njeri ka nevojë për një shtrojerë ku do të ketë mundësi të strehohet, të pushojë, të ngrohet e të gjejë qetësinë e vet shpirtërore nga stuhitë e pafund të jetës së kaluar, të jetës së sotme dhe të marrë forcë për stuhitë e reja që e presin. Natyrisht, kjo vlen më shumë

⁹ Adem Dema, *Dashuria kuantike e Filanit*, Prishtinë, 2012, f. 47.

"për të vegjlit, sepse shembulli i njerëzve të mëdhenj i ndihmon që të janë këmbëngulës dhe të mos ndahen nga rruga e tyre" ... Kështu krijonin historinë e tyre, siç ndodhte edhe me vetë Kosovën dhe viset e tjera etnike për të cilat ishte i interesuar dhe dëshmonte njohuri për lakmi, siç ishin pushtimi serb i Kosovës më 1912 më 1944, copëtimi i viseve shqiptare, shtypja më 1918-1945, masakra e Tivarit, aksioni i armëve, konventat turko-jugosllave për shpërnguljen e shqiptarëve në Turqi. Mirëpo, për aq sa e njihte historinë e Kosovës, për aq kishte njohuri edhe për historinë e Serbisë dhe shteteve të tjera fqinje me shqiptarët.¹⁰

Njohuritë historike Adem Demaçit i ndihmuan për ta njohur mirë popullin shqiptar dhe popullin serb. Mendimin e vet për popullin serb Adem Demaçi me guxim e tha edhe para hetuesve e UDB-së: "Populli serb është një popull politik, popull patriotik, popull i sakrificës për lirinë e pavarësinë e vet. Mirëpo, është popull shumë fatkeq! ... Popull fatkeq, sepse nuk po lirohet dot nga udhëheqjet e veta ushtarake-policore dhe nga dy sindromat e veta ... Sindroma e parë është sindroma gjithësllave: uria, për të mos thënë, babëzia për territore... Sllavët kanë qenë bujq dhe meqë rendimentet kanë qenë të ulëta, këta kanë pasur nevojë për toka. Kjo është bujqësia ekstensive ... Sindroma e dytë, në të vërtetë është sindroma i majmunit ... Majmunët i zënë me anën e qypave me grykë të holla, në të cilat vetëm sa mund të hyjë me zahmet dora e majmunit. Vendasit mbushin qypin me rërë e zhavorr, deri nja një pëllëmbë larg grykës dhe mbi rërë qesin një shtresë me lajthi ... Majmuni shtien dorën në qyp, mbush grushtin me

¹⁰ Po aty, f. 8, 64, 65, 74, 75, 112, 145, 162, 174.

lajthi dhe kur do të nxjerrë dorën nuk e nxjerr dot, sepse grushti është rritur nga lajthitë ... E, qypi grykëhollë për ju serbët është politika e juaj e gabuar, kurse grushti i lajthive për ju serbët është Kosova... Krejt edukimi juaj patriotik, prej vegjëlie, prej klasës së parë fillore, është me këngët e "Ciklit të Kosovës" të Filip Vishnjqit: Goca kosovare! Nëntë Jugoviqët! Plaku Vujadin! Milosh Obiliqi! Car Lazari e Carica Milica! Kraleviq Marku e Musa Kesexhija! Krejt cikli i këngëve për Kosovën e deri te mallkimi "Kush nuk shkon në luftë në Kosovë mos qoftë serb e bir i Serbisë"!... etj. etj. Ju, edhe po të doni prej kësaj nuk mund të dilni, sepse vetë keni krijuar mitin e Kosovës me të cilin jeni mbështjell e jeni vetëburgosur si krimbi i mëndafshit... Ky mit, herdo-kurdo, ka për t'jua hëngër kokën!..."

Adem Demaçi nuk do të hezitojë që ta shpreh mendimin e vet edhe për popullin shqiptar para hetuesve serbë: "Populli shqiptar është popull me fat ... Është popull me fat, sepse e ka komshi Serbinë hegjemoniste dhe kjo, me politikën e vet të egër do ta detyrojë popullin shqiptar që të luftojë e, herdo-kurdo, ta fitojë lirinë e vet. Dhe, për ta fituar lirinë populli ka për të pasur nevojë që të bëjë përpjekje të jashtëzakonshme dhe këto përpjekje kanë për të përparuar dhe kanë për t'i ndihmuar që të zërë hapin me botën... Po të ishin serbët të urtë e të butë, populli im, kështu si është zemërbardhë e i pasherr, do të pajtohej me robërinë dhe herdo-kurdo do të asimilohej si vllahët..."¹¹

Mendoj se si këto mendime për popullin serb e shqiptar, ashtu edhe kujtimet e tij për kazamate jugosllave, do të ndihmojnë shkrimin e historisë së

¹¹ Po aty, f. 174, 175.

Kosovës dhe të popullit shqiptar. Ja si dëshmohet kjo: "Tash, kujtimet e mia po qëndrojnë në kohën njësoj si para pothuaj pesëdhjetë vjetësh, por po barten në një midis e në një vend tjetër. Tash, me sytë e mendjes, do të më shohësh në kazamatin e Sremska Mitrovicës, që në kohën e Ilirisë dhe të pushtimeve romake është quajtur Sirmium dhe që tash gjendet në Krahinën Autonome të Vojvodinës, dikur pjesë e shtetit hungarez e më vonë edhe e shtetit Austro-hungarez. Burgje të tilla kishte vetëm në Serbi dhe në republikat tjera dhe në krahinën e Vojvodinës. Kjo është një krahinë që, falë përkrahjes së Francës, që, pas Luftës së Parë Botërore pati dalur si fuqia më e madhe ushtarake tokësore, Evropa ia pati shkoqur Austro-Hungarisë së shpartalluar dhe ia pati bashkangjitur Serbisë. Klemanso, kryeministri i Francës së asaj kohe, kishte për qëllim që të forconte Mbretërinë Serbe, Kroate e Sllovene në mënyrë që kjo të bëhej si një "ledh sanitar" kundër depërtimit sovjetik në Ballkan. Dhe, zhvillimet e mëvonshme historike provuan se sa largpamës kishte pas qenë kryeministri mustakëbardhë francez, për të cilin në Enciklopedinë serbe shkruan: "Mik i madh i popullit serb" ... Në kohën pas Konferencës së Versajës, kur Vojvodina u nda nga Austro-Hungaria dhe iu vesh Mbretërisë Serbe, Kroate e Sllovene, atje kishte më së shumti hungarezë, gjermanë, dhe pastaj serbë, rusinë, çekë, sllovakë, vllehë e edhe disa fshatra me shqiptarë. Këta ishin ata shqiptarët e fisit Kelmend të Rugovës, që ishin bashkuar me forcat e Perandorisë Austro-Hungareze dhe që kishin luftuar kundër otomanëve. Mirëpo, nën komandën e gjeneral Pikolominit, i cili bashkë me një numër të madh ushtarësh vdiqën nga murtaja, Austro-Hungaria pati humbur luftën kundër otomanëve. Prandaj, shumë nga ata shqiptarë kryengritës,

nga frika e hakmarrjes turke, kishin ikur bashkë me ushtrinë e mbetur austro-hungareze dhe kishin gjetur strehim në Vojvodinën e atëhershme. Burime të historianëve serbe thonë se edhe vetë nëna e Gjorgje Karagjorgjeviqit kishte pas qenë shqiptare e fisit Kelmend që në Vojvodinë u thonë Klimenti – Kelmendët... (Ja) deri ku kanë depërtuar rrënjët e shqiptarëve. Por, medet që nacionalistët e tërbuar serbë kanë harruar fare se nëna e organizatorit të kryengritjes së parë të madhe serbe kundër otomanëve, më 1804, ka qenë bijë shqiptare. Ja, kjo është harresa historike dhe dominimi i interesave të përkohshme politike. Në Vojvodinë, midis Luftës së Parë e Luftës së Dytë Botërore, gjermanët e mbetur atje e patën zhvilluar shumë bujqësinë dhe industrinë agrare. Mirëpo, pas Luftës së Dytë Botërore, nën pretekstin se gjermanët kanë bashkëpunuar me Hitlerin, komunistët e Titos, patën përzënë nga tokat dhe plëngjet e veta më se gjysmë milioni gjermanë. Një pjesë e mirë e hungarezëve, nga frika e hakmarrjes serbo-partizane, patën ikur në Hungari dhe prej andej nuk u kthyen kurrë më. Ai gjysmë milioni që pati mbetur në tokat e veta, u gjet nën tryzni të pandërprerë, kështu që nga gjysmë milioni sot kanë mbetur çerek milioni. Ja, kjo ishte politika e vëllazërim-bashkimit e Titos dhe e Rankoviqit. Vojvodina, për nga sipërfaqja është dy herë më e madhe se Kosova, është rrafshinë dhe ka një tokë fort pjellore ... Kazamati i Sremska Mitrovicës, thonin ata që e dinin këtë punë, kishte qenë ndërtuar qysh në kohën e Maria Terezës...”¹²

Në të Adem Demaçi hasi dhe bashkëjetoj si i burgosur me “një kallaballëk të larmishëm të burgosurish që kishin

¹² Po aty, f. 243, 245.

kaluar burgje të gjata dhe të rënda. Ndër shqiptarët kishte nga të gjitha bojërat. Kishte zogistë, ballistë, endesheistë, irredentistë, njerëz që kishin punuar në pushtetin lokal e më të gjerë në kohën e okupimit italian e gjermanë. Aty ishte nipi i Bajram Currit, Shaqë Curri, ishte Hilmi Bëgraca – mësues nga një fshat i Ferizajt, për të cilin më thoshin se për më shumë se dhjetë vjet nuk kishte marrë gjellë nga kazani. Ishte aty, biri i Ramë Bllacës, Ibrahim, i cili kishte marrë hakun dhe kishte vrarë vrasësin e babait të tij. Kishte, madje edhe të atillë që kishin bashkëpunuar me çetnikët për të rrëzuar regjimin komunist! Kishte edhe të atillë që ishin lëshuar me parashuta mbi territorin e Shqipërisë për të organizuar diversione kundër regjimit të Enverit dhe që, pasi ishin shpartalluar nga Sigurimi i Shqipërisë, kishin kërkuar shpëtim duke ikur në Jugosllavi ... Në këtë interval takoheshim shpesh me Raif Halimin, të birin e Ramiz Halim Cërnics, me Rexhep Lufin dhe me disa të tjerë nga ai grup. Shumë njerëz, shumë mendime, shumë qëndrime, shumë rrëfime. Me të gjithë mundohesha të kaloja mirë, përveç atyre që rrinin me çetnikët”. Megjithatë, pakot e ushqimeve i ndanin mes vete, kryesisht me shqiptarët,¹³ që nuk do të thoshte se nuk ia njihnin të drejtat të tjerëve: “Ne, ia kemi njohur njëri-tjetrit këto të drejta, sepse sa herë që gjatë historisë së njerëzimit ia kemi mohuar njëri-tjetrit këto të drejta si pasojë jemi përleshur midis nesh dhe në fund ne kemi mbetur të humbur, kurse në të vërtetë kanë përfituar turmat e verbuara nga lakmitë e babëzitetë e shfrenuara. Ndërkaq, ne na janë zvogëluar liritë dhe të drejtat e qeverisjes mbi to.”¹⁴

¹³ Po aty, f. 260, 262.

¹⁴ Po aty, f. 15.

E gjithë historia e njerëzimit, prej se u krijuan shtetet e para e deri në përplasjen e fundit gjatë Luftës së Dytë Botërore është përplot me luftëra të tmerrshme e të përgjakshme të cilat i udhëhoqën të parët tanë nga fisi i perëndive. A ka dikush nga ne që dëshiron të harrojmë leksionet e panumërta e të hidhura që kemi marrë deri më sot? A ka dikush prej nesh dëshirë që ta kthejmë prapa rrotën e historisë dhe, falë armëve e mjeteve të hatashme që disponojmë sot, të bëhemi hi e pluhur e definitivisht si ne perënditë, si turmat të zhdukemi nga faqja e dheut?!”...¹⁵

Kështu, Adem Demaçi, ani pse nisi shqimin e tij në jetën publike si shkrimtar, nuk vonoi shumë dhe u bë një politikan i pakapërcyeshëm i diakronisë historike të Kosovë në shekullin XX e XXI për t’iu kthyer sërish së kaluarës si shkrimtar. Edhe pas kësaj përvoje të pasur e të hidhur nuk ngurron të sheshtojë e të mendojë sa për të kaluarën aq për të tashmen e të ardhmen, mbështetur në historinë, sa në historinë botërore aq edhe në historinë kombëtare, që shihen nga mendimet e një personazhi të tij: “Unë desha të ju marr pak kohë duke shtruar disa mendime që janë fryt i gabimeve dhe pësimeve të arabëve në konfliktin, që ende po zgjat me izraelitët. Edhe Izraeli ishte fare i vogël kur ne arabët e hëngrëm në sy dhe, historia e provoi, u pozicionuam fort gabimisht ndaj këtij populli dhe ndaj vetes sonë. Sikur ne të mos ushqenim urrejtje e mospërfillje ndaj këtij populli vërtet të vogël në numër, po me histori të lashtë e të bujshme, me cilësi të larta e me kulturë të rrallë, ne, si komb arab, nuk do të dëmtoheshim kaq shumë në historinë tonë më të re. Prandaj, ju thërras, zotërinj të

¹⁵ Adem Dema *AlbPrometeu*, Prishtinë, 2012, f. 15, 16.

nderuar, që të mos nënçmojmë e të mos përbuzim popullin e vogël albërez sepse mund të na hapet edhe një vatër e padëshiruar dhe e pashërueshme lehtë mu në qendër të Ballkanit. Ne, e njohim shumë mirë popullin albërez, sepse çdo i shtati qytetar i shtetit tim është me prejardhje albëreze. Ata janë një popull fort vital dhe shumë liridashës. Pastaj, më falni që po abuzoj ndoshta me kohën tuaj, por në këtë moment të historisë botërore nuk është këtu vetëm çështja albëreze, por është çështja që me këtë rast të bëjmë përpjekje për një kthesë thelbësore, që duhet ta bëjmë në politikën botërore. Të prira nga qëndrime dhe vrojtime të mbështetura në përvojën historike bota liridashëse dhe përparimtare vendosi që albrezët, respektivisht popullin shqiptar nëse duan "duhet ndihmojmë derisa të jetë në shërbim të vegjëlisë, të lirisë, të pavarësisë, të barazisë e të drejtësisë për të gjithë..."¹⁶

Në këtë mënyrë Adem Demaçi ka kapërcyer të qenit vetëm shkrimtar i prozës, i poezisë, i eseve, dhe i një drame, si dhe politikan teorik dhe veprimtar politik. Ai konsiderohet edhe si mësues i kombit shqiptar dhe ai hyn në panteonin e dendur të edukatorëve të kombit, i cili përbëhet nga shkrimtarët e të gjitha epokave të letërsisë shqipe dhe veprimtarë kombëtarë. Pothuajse në të gjitha shkrimet e Adem Demaçit e gjejmë "autorin real" të një kohe të caktuar, të shndërruar në personazh. Bashkë me historinë, strehë për të bëhen edhe etnografia dhe jeta e përditshme e Prishtinës, Llapit dhe Gallapit, Kosovës dhe e shqiptarisë në tërësi. Ai, sikurse edhe shumë ideologë të tjerë, sjell mendime e gjykime origjinale që, dashur e padashur, u bënë udhërrëfyese të politikanëve. Prandaj, tek vepra dhe jeta

¹⁶ Po aty, f. 19, 28.

e Adem Demaçit shkrihen nacionalizmi, historizmi, ideologjia kombëtare dhe, kryesorja, kërkesa për luftë për çlirim e barazi kombëtare, duke u bërë shembull konkret dhe duke pasur parasysh se gabimet dhe pësimet e kërkesës për një liri të idealizuar “aq të lirë saqë edhe organizimin në formën e shtetit e përjetonin si një shtrëngim, si një barrë tepër të rëndë mbi shpatulla, si një ngulfatje të padurueshme, sepse albrezët ishin mësuar të organizoheshin vetëm brenda fisit, kur kishte ndonjë konflikt midis fisesh dhe kjo zgjaste vetëm pak ditë, derisa konflikti gjente zgjidhjen e vet, por që ... flisnin me vite të tëra...”¹⁷ Shkurt, e gjithë kjo, që kur u formuan shtetet e para, mbështetej në luftërat e konfliktet e nxitura nga egot në pushtet...,¹⁸ ndërsa mungonte mbamendja historike, dija, vetëdija me organizimin e trupave njerëzorë në veprim.¹⁹ Nuk duhet harruar: “Të gjitha krizat aktuale politike me të cilat tash, në një mënyrë ose në një tjetër, po merremi, e kanë parahistorinë e historinë e tyre. Le të mos shkojmë shumë larg në histori, por le t’ia fillojmë nga shekulli i njëzet. Sikur ne, në atë kohë të liroheshim nga koncepti i zjarrfikjeve politike e të kalonim në konceptin e parandalimit të zjarreve e të krizave politike, ne do të silleshim ndrysh ...e me Hunin e me Latinin...”²⁰ “Mos e harroni historinë! Sa herë që njerëzit janë përpjekur që rezultatet e përdorimit të forcës së tyre t’i kthejnë në ligje të shenjta kanë kaluar fort keq. Historia është plot me shembuj të këtillë.”²¹

¹⁷ Po aty, f. 36.

¹⁸ Po aty, f. 82.

¹⁹ Po aty, f. 92.

²⁰ Po aty, f. 139.

²¹ Po aty, f. 145.

Nuk ka dyshim se për krijimtarinë letrare dhe, në përgjithësi, për veprimtarinë shoqërore, kulturore dhe politike të Adem Demës, për vlerën artistike të kësaj krijimtarië dhe për domethënien historike të kësaj veprimtarië, nuk mund të krijohet përfytyrim i plotë dhe plotësisht i saktë pa botimin e të gjitha atyre që ai ka krijuar në trajtën letrare publicistike dhe të gjitha atyre që ka folur në trajtë të bisedave me gazetarë të vendit e të huaj.²² Idealet, më në fund, janë aq të çmuara edhe sepse mbi to rëndon pesha e fundbotshme e iluzioneve. Kur thuhet se krahas idealit, për të cilin ishte i gatshëm të flijohej, kishte edhe iluzion, kjo nuk domethënë se Adem Dema ishte një intelektual që nuk e kuptonte historinë. Në të vërtetë, ai ishte intelektual i cili historinë e shihte larg më qartë se bashkëkohësit e tij të tjerë. Ai e dëgjonte qartë zërin e historisë që do të vinte, kur të tjerët bëheshin apo ishin të shurdhër. Ora e tij historike ecte jo për 3 minuta a 3 orë po për 30 vjet para orës së bashkëkohësve të tjerë.²³

Bindja e parë që i krijohet lexuesit të veprave letrare të Adem Demaçit, është kjo: me romanet e tij të derisotme, me poemën *Tung vargu im* dhe me dramën *Politika dhe pushka*, ai, Adem Dema, e ka shkruar artistikisht historinë e re të Kosovës, e ka shkruar historinë gjuhësore artistike të ngjarjeve të mëdha, të paharruara dhe të paharrueshme të Kosovës, të cilat e kanë shënuar historinë e saj, të cilat në të vërtetë e kanë prodhuar atë të ashtuquajtur mitologji politike.²⁴ Në këtë mënyrë krijohej Kosova e intelektualëve që ndërtojnë vetëdijen e asaj rinie, duke ia

²² Si shën. 1, f. 59.

²³ Po aty, f. 75.

²⁴ Po aty, f. 95.

shpjeguar historinë kombëtare ashtu siç nuk lejohej përpara t'i shpjegohej,²⁵ dhe, si duket, kjo edhe është arsyeja pse ai lexohej shumë ngase shkrimet e tij “përmbajnë sasi të madhe të historisë”, ndërsa, duke vepruar, Adem Demaçi zë një vend të veçantë në rrethin e parë të krijuesve të historisë së letërsisë shqipe.²⁶

Nga gjithë opusi i veprave të Adem Demaçit mund të pohohet se ai i beson përvojës historike, d.m.th. nuk e mohon historinë si përvojë; angazhohet dhe përkrah thyerjen e lëvozhgës (fshikëzës) fisnore; të bëmat historike dallaveraxhinjtë përpiqen t'i mbulojnë me harresë d.m.th. për historinë një ndër armiqtë kryesorë është edhe harresa,²⁷ përderisa në të njëjtën kohë dikush bën histori me gjak e dikush shkruan histori me mereqep, e megjithatë thuhet “këta asgjë nuk kanë mësuar nga historia”,²⁸ prandaj historia i përngjan “... rrotave të qerres që feksonin...”²⁹ ... rrotave të trenit, vagonëve ... mullirit ... dhe jo rrallë ajo bëhet edhe rrotë mbi stupc, kështu që duhet patjetër të kujtohet thënia se ata që harrojnë historinë e përsërisin etj.³⁰

Duke pohuar se fitohet përshtypja se historia si lëndë dhe si shqetësim në veprat e Adem Demaçit është përdorur shumë, ndërsa më shumë në veprën e tij *AlbPrometeu*, duhet shtuar edhe këto përfundime:

1. Adem Demaçi, përkundër vlerësimit që ka për historinë dhe historiografinë, nuk hedh poshtë mendimet e të tjerëve që mendojnë se historia,

²⁵ Po aty, f. 96.

²⁶ Po aty, f. 96, 105, 107.

²⁷ Si shën. f. 82.

²⁸ Adem Dema, *Politika e pushka*, Prishtinë, 2012, f. 304-305.

²⁹ Adem Dema, *Fërkime*, Prishtinë, 2012, f. 132.

³⁰ Si shën. 15, f. 16, 119, 151.

megjithatë, është një ngarkesë për kohën, prandaj ai që dëshiron ta ruajë atë (kohën) është më mirë të mos merret me të;³¹

2. Adem Demaçi në rini mendonte se mund të ndryshonte e kaluara, historia, bile edhe ajo e Jugosllavisë;³²
3. Qëndrimi i Adem Demaçit ndaj së kaluarës mund të shihet nga mendimi i tij me rastin e burgosjes së parë (aty, 153), kur për qëndrimin dinjitoz të tij, para udbashëve, e mbante shpirti i vëllait, Maliqit, që ishte thadruar në vetë Ademin dhe ishte bërë frymëzim dhe shembull për të, për ringjallje, pra assesi nuk mund të zhdukej. Dhe derisa ekzistonin rrethanat që të paraqitej, në këtë rast, Rezoluta e Bujanit, për Ademin ishte dhe mbeti program dhe platformë bashkë me korrigjimet e tjera historike;
4. Ani pse Adem Demaçi e vlerëson shumë të kaluarën, ai kurrë nuk harron se disa përpiqen që të ndajnë të kaluarën, të hanë të nesërmen, ndërsa të sotmen e kanë harruar fare;³³
5. Adem Demaçin e gëzon fakti se, edhe pse ngadalë, shqiptarët po kuptojnë se nga e kaluara nuk mund të jetohet dhe se nuk duhet të lejojnë që e kaluara t'i zë peng dhe t'i verbojë deri në atë shkallë sa ata të mos e shohin se e sotmja dhe ardhmja, megjithatë janë fort më të rëndësishme se e djeshmja e hidhur.³⁴ Thënë

³¹ Po aty, f. 133.

³² Si shën. 9, f. 145.

³³ <http://zemrashqiptare.net.neus/id.3>.

³⁴ <http://pashtriku.org>.

ndryshe, Adem Demaçi është kundër historisë që në mënyrë simbolike shprehet me thënien “ajo është aq e fuqishme sa në një shtëpi të vdekurit urdhërojnë të gjallët”.³⁵

Përfundimi

Adem Demaçi në shkrimet, por edhe në veprimtarinë e tij, bën dallimin në mes të proceseve historike dhe paraqitjeve historiografike. Tamam si një historian i mirëfilltë shfrytëzon përvojën historike, por nuk mbetet peng i së kaluarës. Këtë qëndrim dëshiron ta përhapë edhe te lexuesit, para së gjithash tek ata shqiptarë. Angazhohet që shkrimi i historisë të jetë me mend dhe që ajo të mos keqshfrytëzohet, sepse, sipas tij, ndryshe është të shkruash e ndryshe të bësh histori, që shprehet edhe përmes personazheve dhe personaliteteve të përfshira në shkrimet e tij.

³⁵ Jacque Mantran.